

SEBZE ÜRETİMİNDE GELİŞME VE HEDEFLER

**Prof.Dr. Vedat Şeniz¹⁾ Prof.Dr. Benian Eser²⁾ Doç.Dr. Yıldız Daşgan³⁾
Araş.Gör. Nuray Akbudak¹⁾ Doç. Dr. Hülya İlbi²⁾ Uzman Nurten Sürmeli⁴⁾
Uzman Sevinç Başay⁴⁾**

¹⁾ Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü-Bursa

²⁾ Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü-İzmir

³⁾ Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü-Adana

⁴⁾ Yalova Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü-Yalova

ÖZET

Nüfusun %35'i kırsal kesimde yaşayan Türkiye'de ekonomik ve sosyal açıdan tarım halen önemini korumaktadır. Ülkemizde Tarımın istihdamdaki payı %40, milli gelirdeki payı %15 ve dış satım içindeki payı ise %12'dir. Tarımın endüstriye ham madde katkısını ve talep yaratma etkisini de unutmamak gerekir. Ülkemiz için son derece önemli bir sektör olan tarım sektörünün önemli bir kısmını oluşturan sebze üretiminde acilen çözüm bekleyen sorunlarımızın başında tarım arazilerinin miras yolu ile parçalanması gelmektedir. Tarımsal işletmelerin büyük bir bölümü 50 dekardan küçük işletmeler şeklinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Sebze işletmeleri olarak tanımlanmaya çalışırken tüm işletmelerde sadece sebze üretimi yer almamakta, sebze yanında diğer tarımsal ürünlere de yer verilmektedir. Bir işletmenin ekonomik anlamda çalışabilmesi ekoloji ve ürün çeşidine bağlı olarak belli büyüklükte olması ile sağlanabilir. Ayrıca her yıl talebe göre üretimin planlanması ve üreticilerimize gerekli desteğin, eğitimin ve bilincin kazandırılması da yine sektörün önemli problemlerindendir. Avrupa Birliği'ne girmeye hazırlandığımız şu günlerde üretimimizin ve ürünlerimizin gerek kalite gerek verimlilik olarak yurt dışı standartlarında olması, ülkemiz ihracatımız ve geleceğimiz açısından göz ardı edilemez gerçeklerdir.

1. GİRİŞ

Bahçe Bitkileri yetiştiriciliğinde dünyada önemli bir yere sahip olan ülkemiz; bir çok bitki türü açısından gen merkezi konumunda bulunması nedeniyle sahip olduğu tür ve çeşit zenginliğinin yanı sıra yüksek yetiştiricilik potansiyeli, üretim değerleri ve ürün kapasitesi ile gerçek bir bağı bahçe cennetidir.

Bu zenginliğin üretime yansması sonucu her geçen yıl yetiştiriciliği yapılan ürün sayısında, sebze ekim alanlarında, üretim miktarında ve verimlilikte 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar sürekli artan bir ivmeyle yükseliş görülmektedir (Çizelge 1). Ülkemiz sebze tarımında son 20 yılda, ekim alanlarında %35, üretim miktarında %88 ve verimde ise %39'luk artış kaydedilmiştir. Üretim alanlarının belli bir sabite ulaşmadan halen artmaya devam etmesi Türkiye'de sebze yetiştiriciliğinin üreticiler tarafından kazançlı bir tarım kolu olarak tercih edildiğini göstermektedir. Verimliliğin artmaya devam etmesi ise sebze üreticilerinin tarımsal gelişmeleri takip etmeye çalıştığını veya sebze üretiminde ülkemizde sebze sektöründe şartların iyileşme yolunda olduğunu göstermektedir.

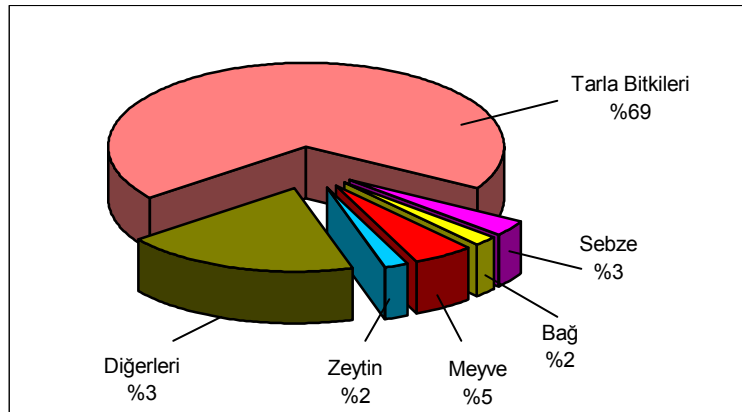
Çizelge 1. Sebze ekim alanı, üretim ve verimin yıllara göre değişimi

Yıllar	Ekim Alanı (Bin ha)	Üretim (Milyon ton)	Verim (kg/da)
1960	548	6,6	1208
1970	626	9,1	1454
1980	725	13,0	1793
1990	786	18,1	2304
2000	1020	24,6	2412
2002	1027	24,8	2415

Türkiye tarım sektörü, üretimin büyük oranda doğa koşullarına bağlı oluşu, tarım ürünlerinin arz-talep esnekliğinin diğer sektör ürünlerine kıyasla düşük, fakat üretim periyodunun daha uzun olması toplumda sosyal dengelerin sağlanması ve korunması amaçlarına yönelik katkıları ve aynı zamanda diğer sektörlerle göre gelirin düşük olması gibi faktörler ile öne çıkan bir sektördür. Sektör, toplam nüfusun %35'ini, ulusal gelirimizin yaklaşık %15'ini ve istihdamın ise %45'ini oluşturmaktadır. Sektör ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, ulusal gelir ve ihracata katkıları ile büyük önemi haizdir. Dünya sebze üretimi ise 842 milyon ton seviyesinde olup, ülkemizin bu üretimden almış olduğu pay %3,1'dir. Domates, lahana, soğan, karpuz, kavun, havuç, hıyar ve kornişon en fazla yetiştirilen sebzelerdir (Anonim 2004 a).

2001 yılı genel tarım sayımlarının sonuçlarına göre Türkiye'de üretim yapılan alanların %5'ini meyve, %2'sini bağ, %2'sini zeytin ve %3'ünü sebze alanları oluşturmaktadır (Çizelge 2). Toplam üretim miktarı içinde ise, %28 ile sebzeler önemli bir yere sahiptir. Dünya sebze üretimi (842 milyon ton) içinde de Türkiye 25.6 milyon ton değeri ve %3.1'lik bir payla sıralamada Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve ABD'den sonra 4. sırada yer almaktadır. Dünya ve ülkemiz için bu derece önemli olan sebze tarımında en çok yetiştiriciliği yapılan türler arasında domates, kavun, karpuz sayılabilir. Kişi başına sebze üretimi bakımından ise ülkemiz çok daha iyi durumdadır, 1970'lerde 250 kg/kişi/yıl iken 2002'de bu rakam 345 kg/kişi/yıl düzeylerine yükselmiştir.

Çizelge 2. Üretim alanlarının dağılımı

Türkiye bir Akdeniz ülkesi olmasının avantajı olarak sahip olduğu ekolojik özellikleri nedeniyle sebze yetiştiriciliğine çok uygun bir ülkedir. Yetiştirilen sebze türlerinin çeşitliliği ve üretim miktarları açısından Dünya ülkeleri arasında önemli bir

konuma sahiptir. Türkiye bölgesel olarak sahip olduğu farklı iklim özellikleri nedeniyle açıkta olduğu kadar örtü altında da yetiştiriciliğin yoğun olarak yapıldığı bir ülkedir.

Ülkemizin ekolojik zenginliği nedeniyle bölgelere göre yetiştirilen sebze grupları ve üretim şekilleri de değişmektedir. Bölgelere göre değişen, üretilen sebze türleri ve verimlilikleri getirilen yeni teknikler ve bu tekniklerin üreticiler tarafından uygulanabilirliği bu değişimlerde önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında iklim koşullarının uygunluğu ile sulama, gübreleme, hastalık ve zararlılarla mücadelenin zamanında yapılması açıkta ve örtü altında yapılan sebze yetiştiriciliğinde verimin artırılmasında etkili olan faktörlerdir. Bölgelerimize göre sebze yetiştiriciliğinin bugünkü durumu ve geleceğe yönelik gelişmeler değerlendirildiğinde;

- a) Orta Kuzey Bölgesi: Sebze yetiştiriciliği genellikle ev bahçelerinde, köy, bahçe ve tarla ziraati şeklinde yapılmaktadır. Sakarya ve Kızılırmak nehirlerinin çevresinde yoğun olarak sebze üretimi yapılmaktadır. En çok yetiştiriciliği yapılan ürünler arasında kavun, karpuz, soğan, ıspanak ve havuç sayılabilir.
- b) Ege bölgesi: Bölgenin hemen hemen her ilinde sebze yetiştiriciliği yapılmakta ve hızla yaygınlaşmaktadır. İklim özellikleri nedeniyle yazlık sebzeler grubuna dahil olan domates, hıyar, biber, patlıcan gibi sebzelerin üretimi daha fazladır. Muğla ili (Fethiye ve Ortaca) bölgenin turfanda sebze yetiştiriciliğinin yapıldığı önemli bir ilimizdir. Özellikle bölgenin batı bölümünde iklim şartlarının uygun olmasının da etkisiyle açıkta ve seralarda 2-3 üretim döneminde yetiştiricilik yapılabilmektedir. Ege Bölgesi yer altı su kaynakları bakımından en zengin ilimizdir. Son yıllarda bu kaynakların değerlendirilmesi ile seraların ısıtılmasına başlanmış örtü altı sebze yetiştiriciliği de önem kazanmıştır.
- c) Marmara Bölgesi: Bölgenin Trakya bölümü ile Anadolu bölümü arasında önemli iklim farkları vardır. Buna rağmen bölgenin her iki bölümü de sebze üretimine elverişlidir. Tarım alanları, modern tarım teknikleri ile etkin olarak kullanılmakta; özellikle ovalık kesimlerde sulamaya ihtiyaç hissedilmeden ikinci ürün tarım da yapılmakta birlikte tarımsal faaliyetler; arazilerin çeşitli sebeplerle parçalanarak küçülmesi, hastalık ve zararlıların çoğalması, iklim değişiklikleri, çevre ve hava kirliliği gibi olumsuz faktörlerin de etkisiyle giderek zorlaşmaktadır. Bölgede ağırlıklı olarak domates, biber, patlıcan, fasulye, kabak, hıyar, kavun, karpuz, ıspanak ve lahanalar yetiştirilmektedir. Bursa, Balıkesir ve Çanakkale illerinde gelişen sebze işleme sanayiine paralel olarak açıkta yetiştiricilik de her geçen gün artmakta ve sözleşmeli tarımı gündeme getirmektedir. Örtü altı tarımı da son yıllarda bölgede giderek önem kazanmıştır. Yalova ili gerek konumu gerekse iklim şartlarının daha ılıman olması nedeniyle örtü altı yetiştiriciliğinde hıyar, domates ve marulun yoğun olarak yapıldığı bir ildir.
- d) Akdeniz Bölgesi: Bu bölge ülkemizin sebze yetiştiriciliğinin en yoğun yapıldığı bölgemizdir. Bütün kıyı boyunca yıllık sıcaklık ortalaması 18°C olduğundan 2 üretim döneminde yetiştiricilik yapılmaktadır. Kış ayları bile yetiştiricilik için uygundur. Bu nedenle özellikle örtü altı tarımı özellikle Antalya ili ve çevresinde yaygın olarak yapılmaktadır. Genelde uygulanan sistem uygun iklim şartlarından yararlanma olduğundan üretim basit yapılarda en alt düzeyde masraf ile yapılmaya çalışılmaktadır. Son yıllarda son tekniklerin (daha iyi konstrüksiyon ve iç donanıma sahip seralar kurma, tohum ekimi, hazır fide kullanımı vb) kullanılması artmakta beraber bölgede özellikle örtü altı tarımı açısından önemli problemlerle karşılaşmaktadır. En çok yetiştirilen ürün domatestir. Bunu hıyar, patlıcan, biber ve taze fasulye izlemektedir.

- e) Kuzey Doğu Bölgesi: Bölgede iklim koşulları oldukça farklıdır. Küçük mikroklima alanlarında sebze yetiştiriciliği yapılır. Fasulye, lahana, kavun, karpuz, hıyar, soğan en çok yetiştiriciliği yapılan sebzelerdir.
- f) Güney Doğu Bölgesi: Bölgede geniş ovaların varlığı ve bu ovaların GAP projesi kapsamında sulamaya açılması ile sebze üretimi artmıştır. Şanlıurfa'da Harran Ovası koşullarında, GAP'ta sebze tarımının geliştirilmesine yönelik araştırma ve geliştirme projeleri devam etmektedir. Domates, biber, patlıcan, kavun, karpuz, hıyar, kabak, bamya, ıspanak, bezelye, marul, lahana, karnabahar, pırasa, soğan ve havuç türlerinde çeşit-verim ve adaptasyonlarına yönelik çalışmalar yapılmış ve yöre koşullarına iyi uyum gösteren çeşitler belirlenmiştir. Söz konusu çeşitlerin yöredeki verim ve kaliteleri ile hasat periyotları saptanmış ve üretimlerine başlanmıştır.
- g) Karadeniz Bölgesi: Bölgede yetiştiricilik küçük alanlarda ve ev bahçelerinde yapılmaktadır. Domates, soğan, fasulye, lahana, hıyar, sarımsak, kıvırcık marul, patlıcan vb. en çok yetiştirilen sebzelerdir.
- h) Orta Doğu Bölgesi: Bölgede yazların kurak geçmesi büyük alanlarda yapılan sebze yetiştiriciliğinin daha çok kışlık sebzeler üzerinde yoğunlaşmasına ve lahana, karnabahar, kavun, karpuz üretimi fazla olan sebzelerdir.
- i) Orta Güney Bölgesi: Sebze yetiştiriciliği, bahçe sebze yetiştiriciliği şeklinde yapılır. Kavun, karpuz, lahana, domates, yaz ve kış kabakları bölgede yetiştirilen sebzeler arasındadır (Anonim 2004 b, c; Şeniz 1993).

2. SEBZE ÜRETİMİNİN BUGÜNKÜ DURUMU VE SON YILLARDAKİ SEBZECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ DEĞİŞİMLER

2.1. Üretim

Sebze sektörünün temelini oluşturan tohumculuk sektörü son 10 yıl içinde gelişme göstermiştir. Ülkemizde açıkta yetiştirilen sebzelerin bir kısmı ile örtü altında yetiştirilen sebzelerin tamamına yakını hibrit tohumlarla üretilmektedir. 1970'li yıllardan beri her yıl artan oranlarda kullandığımız bu hibrit çeşitler kullanıldığı ilk yıllarda özellikle yüksek verimleri, homojenlik ve meyve kaliteleri ile dikkati çekmişler; zamanla erkencilikleri, bitki hastalık ve zararlılarına karşı dayanıklılıkları, depolama ve taşımaya uygunlukları gibi birçok üstün özellikleri nedeniyle üreticilerimiz tarafından vazgeçilmez olmuşlardır. Bu önemli özelliklerinden dolayı 30 yılı aşkın bir süredir birçok dünya ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de özel ve resmi araştırma kuruluşları tarafından yerli hibrit çeşitlerin elde edilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak hibrit çeşitlerin elde edilmelerinin uzun zamana ve yüksek harcamalara ihtiyaç göstermesi, bu konuda dünya piyasalarında yaşanan rekabet ve her 3-5 yılda bir değişen pazar istekleri nedeniyle, ülkemiz bu çabalarını uygulamaya aktarmada zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye'de örtü altında yapılan sebze üretiminde kullanılan tohumların büyük ölçüde yurt dışından ithal edilmesi nedeniyle bu konuda kronik bir dışa bağımlılık ve döviz kaybı söz konusudur. Her yıl yaklaşık 40-50 milyon \$ tutarında tohum ithalatı yapılmaktadır. 1982 yılına kadar olan dönemde sebze tohumluk üretim ve dağıtımını çoğunlukla kamu ağırlıklı ve ülke tohumluk ihtiyacının yurt içi olanaklarla karşılanması yönünde olmuş, tohumculuk sektöründe içe dönük bir politika izlenmiştir. 1982 yılından itibaren yapılan düzenlenmeler ile tohumculuk endüstrisinin kurulması yolunda yeni bir yapılanma sürecine girilmiştir. Bu dönemde getirilen teşviklerle özel sektörün tohumculuk sektörüne girmesi özendirilmiş ve hatta

tohumluk ithalatı ve üretiminde özel sektöre öncelik tanınmıştır. 1990 yılından itibaren yeni kurulmaya başlayan bazı tohum şirketlerimiz bireysel çabaları ile arzladığımız başarıları elde etmeye kendi öz Türk çeşitlerimizi ıslaha başlamışlardır. Özellikle genetik yönden üstün vasıflı hibrit çeşitler ıslah edilmiştir. Son yıllarda hibrit çeşitler elde etme çalışmaları hız kazanmıştır. Ancak bu işi yapan firma sayısı 5-6'yı geçmemektedir. Bunun yanında ülkemizde bugüne kadar kamu ve özel sektör tarafından yapılan ıslah çalışmaları sonucunda elde edilen yerli çeşitlerin tohumluk piyasamızdaki payı %10 gibi oldukça düşük bir oranı oluşturmaktadır (Çizelge 3).

Çizelge 3. Türkiye'de Tohum Üretim Miktarları (Ton) (Anonim 2002, 2003 a)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Sebze	1 022	1 083	1 134	855	1 048	1 249

Son 5 yılda sertifikalı sebze tohum üretimindeki artış %22.2 oranında olmuştur. 1980-82 ve 1997-2002 dönemleri karşılaştırıldığında sebze tohumlukları üretimi 162 tondan yaklaşık 1200 tona çıkmıştır (Yalvaç ve ark. 2003).

Çizelge 4. Özel Sektörün Tohumculuk Sektörü İçindeki Payı (%) (Elçi 2002).

	1987	1999	2000	2001	2002
Sebze	94.7	99.0	98.8	99.7	-

Araştırma enstitülerimiz tarafından 30 civarında F₁ hibrit sebze çeşidi geliştirilmiş bulunmaktadır. Ancak bu çeşitlerimizin toplam tohumluk kullanımındaki payları halen %2 civarındadır (Anonim 2003 b). 2000 yılında sebze tohumu ithalatı artmıştır. Seracılıkta kullanılan sebze tohumlarının ithalatında İsrail ve Hollanda en önemli ülkelerdir. Açıkta sebze üretiminde kullanılan bazı sebze tohumları ise ABD'den ithal edilmektedir. Sebze tohum tedarikinde ithalatın payı %20-30 oranındadır. Sebze ithalatındaki gelişmeler, sürekli olarak dışa bağımlılığı yaratmaktadır. Yerli tohum endüstrisini destekleyen politikalar tohum ithalatına bağımlılığı azaltacaktır (Türkecul 2002).

Elde edilen F₁ tohumluk üretiminin gelişimini engelleyen en önemli dar boğazlardan birisi, ülkedeki çeşit geliştirme kapasitesinin çoğu türlerde yeterli seviyede olmayışı, kamu araştırma enstitülerinin geliştirdiği çeşitlerin sektöre yeteri kadar tanıtılmaması ve geliştirilen bazı çeşitlerin pazar taleplerine uygun özelliklere sahip olmamalarından dolayı tercih edilmemeleri ve bunun yanında Türk çiftçisinin geleneksel çeşitlerden yeni çeşitlere geçişteki isteksizliğidir. Uygun fiyatlar veya ıslahçı hakları ücretleri karşılığında yurt içinden yeni çeşitler temin edemeyen tohumculuk kuruluşları yurt dışı kaynaklarına başvurmak zorunda kalmaktadır (Yalvaç ve ark 2003).

Tohumculuk sektörünü geliştirmek amacı ile ülkemizde halen devam etmekte olan araştırma faaliyetlerini, bilgi ve teknoloji konularında desteklemek, ihtiyaç

duyulan ivmeyi kazandırmak, firmalar, üniversiteler ve enstitüler arası işbirliğini sağlamak, talepte bulunan özel firmalara sonuca yönelik araştırma programları açmak gibi hedeflere ulaşmak amacıyla proje hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu yıl içinde hayata geçen "Türkiye F₁ Hibrit Sebze Çeşitlerini ve Tohumu Geliştirme Projesi" ile kamu ve özel sektör bilgi ve birikimlerini bir araya getirerek farklı sebze türlerinde hibrit çeşitler geliştirmeyi, tohumluk üretmeyi, ülke içine ve dışına pazarlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca proje, bu sahada önemli çalışmaları olan yerli ve yabancı sektör yatırımlarının artırılmasını da sağlayacaktır. Projeler ve yeni yatırımlar sayesinde 4-5 yıl içinde, hedef yerli hibrit sebze tohumluk üretimindeki payımızın %30'lara 10 yıl içerisinde ise %60 ila %70 arasındaki bir seviyeye çıkmasıdır.

Sağlıklı ve kaliteli ürün elde etmenin diğer bir şartı ise, sağlıklı fide ve bitki yetiştirmekten geçmektedir. Türkiye'de sebze fidesi yetiştiriciliği, büyük çapta üretici koşullarında geleneksel yöntemlerle; yastıklarda, alçak plastik tünellerle üretilen topraksız fideler ile ısıtmasız seralarda yoğun iş gücüne dayalı olarak torba veya saksılarda üretilen fidelerle yapılmaktadır. Ancak yetiştirme dönemindeki iklim faktörlerine bağlı olarak çevre koşullarının yeterince kontrol edilememesi, kültürel uygulamaların yetersizliği, çeşit karışıklığı, hastalık ve zararlıların oluşturduğu sorunlar, fide kayıplarının artmasına ve kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Son yıllarda fide yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmış, tüplü sebze fidesi üretimi yapan kuruluşların faaliyete geçmesiyle sebze fidesi yetiştiriciliğinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu nedenle tüplü fideye olan talep giderek artış göstermektedir. Ülkemizde tüplü fide üretimi 1990'lı yılların başında Antalya'da kurulan işletmelerde başlamıştır ve bu gün sayıları 14'ü bulmuştur. Son yıllarda Bursa'da faaliyete geçen firmalarında eklenmesi ile sayıları 17'ye ulaşmıştır. 2001 yılında Antalya'da 165 da, Bursa'da 104 da olmak üzere, toplam 269 da sera alanında tüplü fide üretimi yapılmaktadır. Antalya ilindeki işletme sayısının hızla artışı, sektörde yoğun rekabeti ve kapasite kullanımında düşüşe neden olmuştur. 2001 yılında 357 000 000 adet tüplü fide üretiminin öngörülmesine karşılık 166 000 000 adet fide üretilmiş, kapasite kullanımı ortalama %58,5te kalmıştır. Ülkemizde yılda yaklaşık 400 milyon adet tüplü fide üretilmektedir. Firmalarca üretilen hazır fideler, kontrollü seralarda konusunda uzmanlaşmış teknik elemanların denetiminde ileri üretim teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece ismine doğru, dengeli beslenmiş, hastalık ve zararlılardan arı, pişkin ve bir örnek hazır fideler istenilen zamanda üreticinin hizmetine sunulmaktadır. Hazır fide firmaları üretici yanında salça ve konserve fabrikalarına sözleşmeli olarak fide üretimi yapmaktadır. Yetiştirme ortamı olarak yurt dışından ithal edilen torf ve vermikulit, torf+vermikulit veya torf+perlitten oluşan karışımlar yer almaktadır. Son yıllarda hazır fide üretiminde yeni gelişmeler kaydedilmiş, sağlıklı üretim amacıyla biyotik (hastalık ve zararlılar özellikle de nematodlar) ve abiyotik (tuz, yüksek ve düşük sıcaklık) stres koşullarına dayanıklı kültür bitkilerine göre daha güçlü büyüme ve gelişme özelliğine sahip anaçlar üzerine aşılı fide üretimi başlamıştır. Ülkemizde 2001-2002 üretim döneminde 1 500 000 adet aşılı fide üretilmiştir. Bu fide firmaları Antalya'da faaliyet göstermekte olup bu gün için sayıları 3'tür. Aşılı olarak üretilen fidelerin % 95'i domates olmak üzere karpuz ve hıyardan oluşmaktadır. Tüplü aşılı fideler, anaç bitki maliyeti, uygulama tekniği ve işçilik giderleri nedeniyle 3 kat fiyatla satılmaktadır. Buna rağmen üreticiler tarafından aşılı fideye olan talep giderek artmaktadır (Özgür 2002).

Organik Tarım

Ülkemizde uygulanan üretim sisteminin bazı sakıncaları dikkate alınarak 1984 yılından itibaren organik tarım üretim sistemi başlatılmış bulunmaktadır. Organik tarım üretimde kimyasal girdi kullanmadan, üretimden tüketime kadar her aşaması kontrollü ve sertifikalı tarımsal üretim biçimidir. Organik tarımın amacı, toprak ve su kaynakları ile havayı kirletmeden, çevre, bitki, hayvan ve insan sağlığını korumaktır. Böylece hatalı uygulamalar sonucu kaybolan doğal denge yeniden kurulacak, insan ve çevreye dost üretim sistemleri geliştirilecektir (Acar 2003). Organik tarım sistemi çevreyi dikkate almadan tarımsal üretimi arttırmayı amaçlayan üretim sistemi yerine, son 20 yıldır gündeme gelen, bireyleri ve çevreyi dikkate alarak kalkınmayı ve üretimi ön gören sürdürülebilir kalkınma ve tarım düşüncesi içinde gelişen bu sistemin, gelecek 10 yılda dünyada 100 milyar dolarlık bir ticaret hacmine sahip olacağı tahmin edilmektedir. Bu konuda en büyük pazarlardan birisi olan Avrupa Birliği Ülkelerindeki talep Türkiye'yi de etkilemiş kuru incir ve üzümle başlayan üretim, sebze türlerinde de hızlı bir artış göstermiştir. 1998 de 7 sebze türünde organik üretim yapılmış ve organik üretimin % 3'ünü sebze üretimi almıştır. Aynı yıl içinde toplam 65 hektarlık alanda yapılan 1180 tonluk üretimde, 910 ton ile biber, 224 ton ile soğan ve 39 ton ile kabak ilk sıraları almıştır. Bu anlamda üretimi yapılmış diğer türler ise pırasa, sarımsak, maydanoz ve ıspanaktır. 1998 yılında gerçekleştirilen ekolojik ürün ihracatında sebzelerin payı %1'dir.

Türkiye'de organik tarım hareketini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmek amacıyla 1992 yılında Ekolojik Tarım Organizasyonu (ETO) Derneği kurulmuştur. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca 1994 yılında " Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik metotlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmelik" in yayınlanması ile organik tarımın yasal çerçevesi çizilmiştir. Yurdumuzda yetiştirilen organik ürün sayısı, üretici sayısı ve üretim alanları 1994 yılından sonra hızlı bir artış göstermiştir (Baydır 2004).

Ülkemizde her geçen gün artan organik tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığının Avrupa Birliği ile uyumlu organik tarım yönetmeliğini hazırlayarak konuya verdiği önemi ortaya koymuştur. Organik tarımın hukuki alt yapısının da tamamlanması ile önündeki engellerden birisi ortadan kalkmıştır. Diğer engellerinde ortadan kalkmasıyla ülkemiz organik tarım pazarından hak ettiği payı alabilecektir. Bu engellerin başında organik tarımda kullanılan girdilerin temini gelmektedir. Girdilerin hem zor temin edilmesi, her yerde bulunmaması, hem de pahalı olması üreticilerin organik tarıma sıcak bakmamasına neden olmaktadır. Diğer bir sorun ise sertifikasyon ücretlerinin yüksekliğidir. Bakanlıkça başlatılan proje dahilinde maliyetleri düşürmek ve bu sorunları aşarak Organik tarımı Ülke genelinde yaygınlaştırmak mümkün olabilir (Acar 2003).

2.2. Dış Ticaret

2001 yılı itibariyle toplam yaş meyve, sebze ihracatımız 456 milyon \$ olarak gerçekleşmiş olup, bunun 121.7 milyon \$'ını yaş sebze ihracatımız oluşturmuştur. 2000 yılı ile karşılaştırıldığında yaş sebze ihracatımızda %8'lik bir artış olduğu görülmektedir (Çizelge 5).

Çizelge 5: Yıllar İtibariyle Ülkemiz Yaş Sebze İhracatı

YILLAR	YAŞ SEBZE	
	Miktar (Ton)	Değer (1000 \$)
1997	564.733	179.934
1998	416.451	139.646
1999	369.373	93.016
2000	422.520	112.020
2001	575.577	121.700

Çizelge 6: Ürünler İtibariyle Ülkemiz Yaş Sebze İhracatı

SEBZE TÜRÜ	2000		2001		DEĞİŞİM (%)	
	MİKTAR (Mt)	DEGER (\$)	MİKTAR (Mt)	DEGER (\$)	MİKTAR (Mt)	DEGER (\$)
Domates	119.899	37.502	190.762	48.911	59	30
Soğan,Şalot	85.712	11.666	161.147	16.399	88	41
Sarımsak	272	215	218	157	-20	-27
Pırasa	5.502	1.239	11.774	2.869	114	132
Karnabahar	53	22	492	153	828	595
Lahana	2.760	795	2.671	721	-3	-9
Marul,Hindiba	305	166	469	353	54	113
Havuç,Turp	17.852	3.184	30.321	4.162	70	31
Hıyar,Kornişon	8.072	3.597	19.966	7.046	147	96
Bezelye	30	25	31	15	3	-40
Fasulye	892	560	704	421	-21	-25
Diğer Baklagil	277	194	228	165	-18	-15
Patlıcan	3.663	1.953	5.510	2.483	50	27
Mantar	337	3.817	373	3.245	11	-15
Biber	32.093	20.314	40.201	19.652	25	-3
Ispanak	15	4	9	3	-40	-25
Diğer Sebze	4.433	1.811	6.117	2.114	38	17
TAZE SEBZE TOPLAMI	422.520	112.020	575.577	121.700	36	9

Çizelge 6'nın incelenmesinden de görüleceği üzere, 2001 yılında yaş sebze ihracatında en önemli ihraç ürünlerimiz sırasıyla, domates, biber ve soğan olurken; sarımsak, lahana, fasulye, diğer baklagiller, ıspanak ve mantarda ise azalış yaşanmıştır. Yaş sebze ürünlerinin belli başlı pazarları Avrupa Birliği ve Ortadoğu ülkeleridir. Yaş sebze ihracatımızın %46'sının gerçekleştirildiği Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde sanayi ürünlerinde olduğu gibi yaş sebze de en önemli ithalatçımız olan Almanya'yı, İngiltere, Hollanda, Avusturya izlemektedir. Ortadoğu pazarında ise, %30'luk payı ile Suudi Arabistan yaş sebze ihracatımızda ilk sırada yer almaktadır (Anonim 2004 c).

Ülkemizde yerli sebze çeşitlerinin geliştirilmesi özendirici bir uygulama olarak yeni çeşitlere ait ıslahçı haklarının yurt içinde ve yurt dışında korunmasının sağlanacağı "Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun Tasarısı" 8 Ocak 2004 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Bu kanuna dayanılarak "Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına Dair Yönetmelik" 12.08.2004 tarih ve 25551 sayı ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece açıkta tozlanan sebze türlerinde araştırma ve geliştirme yatırımlarına hız verilecek yabancı tohum firmaları da bunlara ilişkin kaliteli, yüksek verimli çeşitlerini Türkiye piyasasına vermekten çekinmeyeceklerdir. Bu kanunun çıkarılması Ülkemizde tohumculuk endüstrisinin gelişmesi açısından çok olumlu bir gelişmedir. Böylece yurt içinde özel sektör dahil çeşit geliştirme ve tohumculuk faaliyetleri hızlanacak yurt dışından en son teknolojilerin Ülkemize girmesi mümkün olacaktır. Bu gelişme ile tohumculuk sektöründe üretim, yatırım, pazarlama ve çeşit geliştirme faaliyetlerinde kamu sektöründen, özel sektöre doğru bir kayma olacak ve kamu kuruluşları, özel sektör için ekonomik olmayan, fakat ülke öncelikleri açısından stratejik konularda araştırma faaliyetlerine yöneleceklerdir.

Ayrıca bu yasa ile genetik kaynaklarımızın korunmasına katkı sağlanacak, genel olarak Ülkemizde sürdürülebilir tarım, gıda güvenliği, çevremizin korunması ve biyolojik çeşitliliğin muhafazasının sağlanması da olumlu etkilenecektir. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile Türkiye, Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ticaret ile bağlantılı fikri ve sınai mülkiyet hakları (TRIPS) anlaşması ve Avrupa Birliği müktesebatı ve uyum çalışmaları çerçevesindeki yükümlülüklerinin yerine getirilmesi olacaktır.

3. SEBZE ÜRETİMİNDE SORUNLAR, HEDEFLER VE BEKLENEN GELİŞMELER

Üretimde gübre ve zirai ilaçların bilinçsiz kullanımı ve hormonlu üretim ihracatımızı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle zirai ilaç kullanımı Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından bir düzenlemeye tabi tutularak reçeteye bağlanmalı ve kontrol altına alınmalıdır.

Yurtdışı piyasalarda tüketici tercihleri organik tarım ürünlerine kaymaktadır. Bu itibarla anılan ürünlerin üretimi özendirilmelidir. Yaş sebzenin çabuk bozulabilir hassas ürünler olması gerek yurt içi gerekse yurt dışı değerlendirme imkanlarını kısıtlamakta ihracatta da bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Ürünlerin ihracatında altyapı eksiklikleri mevcuttur. Bu unsurlardan olumsuz yönde etkilenmekte, yeterli seviyede ihracat yapılmasını engellemektedir. Eksiklikleri etkin bir tarım politikasının olmayışı, hasat sonrası sorunlar, üretici ve ihracatçının

örgütlenememesi, bilgi yetersizliği, finansman sıkıntısı ve nakliye sorunları olarak sıralamak mümkündür. Arazilerin miras yoluyla bölünmesi üretim alanlarını sürekli küçültmekte, bu durum da verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Sebze üretiminin küçük ve dağınık birimlerde gerçekleştirilmekte oluşu nedeniyle, finansman sıkıntısı içinde olan üreticiler, yeni üretim teknolojilerinden yeterince yararlanamamaktadır. Ayrıca üreticilerin eğitim eksikliği, fiyat ve satış garantisine sahip olmamaları, üretimde kalitenin yükselmesini sınırlamaktadır. Bu sebeple ihracatçılar, dış talepler doğrultusunda standartlara uygun, istenilen cins ve miktarda ürün temin edememektedirler. Türkiye görünürde önemli bir meyve sebze üreticisidir. Ancak, yeterli altyapı ve organizasyon olmayışı %25'lere varan bir üretim kaybına yol açmakta, üretimin ise sadece %7-8'i ihracata dönüştürülebilmektedir.

Uluslararası standartlara ve tüketici tercihlerine uygun üretim yapılamaması nedeniyle, yurt dışı pazarlarda diğer ihracatçı ülkelerle rekabette zorlanmaktadır. Başta İspanya ve Güney Amerika ülkeleri olmak üzere, esas satıcı ülkelerden ürün gelmediğinde Türk ürünleri talep edilmektedir.

İklim koşullarının değişmesi nedeniyle teknoloji desteğine, soğuk hava deposu, paketleme tesisi gibi yatırımlarda altyapı desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yaş meyve sebze ihracatında faydalanılan deniz taşımacılığında ödenen liman ücretlerinin rakip ülkelerde uygulananların oldukça üstünde olması rekabet gücünü azaltmaktadır.

Ülkemizin mevcut tarım ve ihracat potansiyeli ve giderek artan dünya talebi dikkate alınarak ihracatçılara potansiyel pazarlarda rekabet imkanı sağlanabilmesi ve üretim fazlasının ihracat yoluyla değerlendirilebilmesine çalışılmalıdır.

Türkiye'nin farklı iklim ve toprak yapısına sahip olması nedeniyle sebze üretimi hemen her bölgeye yayılmakla birlikte bölgenin ekolojik yapısına bağlı olarak toplam üretim içindeki oranı değişmektedir. Ege, Akdeniz ve Marmara bölgeleri üretimin en fazla yapıldığı tür ve çeşit yönünden en zengin bölgeleri oluşturmaktadır. Akdeniz bölgesi örtü altı sebze yetiştiriciliği, Ege ve Marmara ise açıkta sebze yetiştiriciliği açısından önemlidir. Sebze üretiminin %87'si açıkta, %13'ü örtü altında yapılmaktadır.

Toplam sebze alanlarımızın %5'ini örtü altı alanları kapsamaktadır. Son 10 yılda örtü altı alanları % 74 oranında artış göstermiştir. Örtü altında en fazla üretimi yapılan iki önemli sebze sırasıyla % 38 ve %21 oranlarıyla domates ve hıyardır. Bunları %6.5 oranlarıyla sivri biber ve patlıcan izlemektedir. Geniş tarım arazilerine gerek olmadan kontrollü koşullarda bütün yıl boyu üretim imkanı olan kültür mantarcılığı ülkemizde yapılmakta ve daha çok Marmara, Ege, Akdeniz ile İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmış olup Karadeniz Bölgesinde de hızlı bir yayılma ve gelişme içersindedir. 1995 verilerine göre Türkiye'de mantar üretimi 7.728 tondur.

Sebze üretimi ekonomik anlamda yapılan 30 sebze türü ve yaklaşık 1500'lere ulaşan ticari çeşitten oluşmaktadır. Buna yöresel çeşitlerde ilave edildiğinde rakam çok daha büyümektedir. Tarımsal gelişmişliğin göstergesi genetik potansiyeli yüksek çeşitlerin, sertifikalı tohumlarının çiftçiler tarafından kullanılmasıdır. Ülkemizde sertifikalı tohum üretimi 21.08.1963 tarihinden itibaren çıkarılan 308 sayılı "Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkında Kanun" na göre

yürütülmektedir. Ülkemiz aynı yıl Uluslararası Tohum Test Birliği (ISTA)'ne üye olmuştur (Sürmeli 1999). Tohumculuk 1982 yılından önce tamamen Devlet tekelinde olan ve fiyatların dahi devletçe belirlendiği bir sektör durumunda iken, makro ekonomik politikalarda köklü değişiklikler yapılarak serbest piyasa şartlarına uyumlu politikalar uygulamaya başlanmıştır. Bu politikalar sonucunda yerli ve yabancı tohumculuk firmalarının Türkiye'de yatırım yapmasına olanak sağlamıştır. Özel sektör tohumculuk firmalarıyla yabancı tohumculuk şirketleri arasındaki anlaşmalarla yapılan üretimler, bir taraftan yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini sağlarken diğer taraftan çok hızlı bir teknoloji transferini de beraberinde getirmiştir. Biyoteknolojinin getirdiği baş döndürücü sonuçlar en fazla tarımda ve özellikle tohumculukta uygulama alanı bulmaktadır. 1984 yılında tohumluk ithalatının serbest bırakılması tohumculuk sektöründe de kendini hissettirmiş, bu tarihten itibaren özel sektör tohumculuğu hızla gelişmiştir. Son yıllardaki gelişmelerin doğal sonucu olarak 1980'li yıllarda sebze tohumu üreten özel sektör kuruluş sayısı 3-5'i geçmezken, bu gün 63'e ulaşmıştır. Tohumculuğun özel sektöre ve dolayısıyla dünyaya açılması, Türkiye açısından önemli bir gelişme olmuştur. Tohumluk ithalatının serbest bırakılması 19.12.1985 tarih ve 18963 sayılı "Tohumculuğun Teşviki Hakkında Kararname (85/10151)" gibi teşvik edici unsurlarla tohumculuk sektörü, özel sektöre dayalı yeni bir yapılanmanın içine girmiş, tohumlarda kalite ve standardizasyon konularında önemli adımlar atılmıştır. Türk tohumcuları, tohum üretimi ve ticaretini yapan kuruluşlar arasında dayanışma sağlamak tohumculukta verim ve kaliteyi arttırmak, çeşit ıslahı, sertifikasyon ve tohum ticaretinde Uluslararası standartlara ulaşmada gerekli katkıları sağlayarak, Türk ekonomisine yararlı olmak amacıyla 1986 yılında Türkiye Tohumculuk Endüstrisi Derneği (TÜRK-TED)'ni kurmuşlardır. O yıllarda ne yazık ki tohum ithal edip satmak tohum şirketleri için daha cazip görünmüştür. O yıllara kadar ülkemiz sebze üretiminde standart çeşitler hakim iken onların yerini üstün özellikleri hibrit çeşitler almaya başlamıştır. Özel sektör özellikle verimli, hastalıklara dayanıklı adaptasyon kabiliyeti yüksek standart meyve verme özellikleri üstün olan hibrit çeşitlerin tohumlarının ithalatına ağırlık vermiş ve bu tohumların Türkiye'ye girmesini sağlamıştır. Özellikle son yıllarda örtü altı sebze yetiştiriciliğinin karlı bir tarım kolu haline gelmesi, bu yetiştiricilik dalında hibrit tohumların kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Açık alanlarda yapılan yetiştiriciliklerde de standart çeşitlere göre daha üstün özelliklere sahip hibrit çeşitler üretici tarafından aranır olmuştur. Ancak bu arada toplumun alıştığı yerli çeşitlerimizdeki "damak tadının" bu ithal çeşitlerde bulunmaması gözden kaçırılmıştır.

Açıkta sebze yetiştiriciliğinde 2000'li yıllarda izlenen gelişmeler ve bazı değişimler şu şekilde belirtilebilir;

1)Mevcut yetiştiriciliği yapılan türlerde yeni bazı tiplerin üretime girmesi, domateste salkım ve kiraz tipleri, biberde Kapyra veya Macar tipleri,

2)Yeni türlerin yetiştiriciliğinin yaygınlaşması özellikle kışlık sebzelerde brokkoli, brüksel lahanası, çin lahanası, sap ve kök kerevizi, yer elması, kuşkonmaz'ın market ve pazarlarda rahatlıkla bulunabilecek şekilde üretimin artması,

3)Organik tarım, entegre tarım (ICM), iyi tarım uygulamaları ve Europgap gibi yeni yaklaşımların benimsenmesi ve uygulamaya başlanması,

4)Özellikle yaz ayları sebze yetiştiriciliği için sıcak olan Akdeniz Bölgesi'nde domates, hıyar gibi bazı yazlık sebzelerin yaylalarda yetiştiriciliğinin artması,

5)Hibrit tohumların türler bazında ve miktar olarak açıkta yetiştiricilikte kullanımının giderek artması,

6)Hazır fide kullanımının açıkta yetiştiricilikte de üreticiler tarafından tercih edilmesi ve yaygınlaşması, olarak belirtilebilir.

Sebze Sektörünün Karşılaştığı Problemler Ve Alınacak Önlemler

1.Üretim alanları sorunu: Tarımsal üretimin küçük ölçekte ve dağınık aile işletmeleri şeklinde olması, aynı zamanda arazilerin miras yoluyla bölünmesi verimliliği düşürmektedir. Arazilerin giderek küçülmesi üretim alanlarının kontrolünü zorlaştırmaktadır. Farklı kişilere ait bahçelerde yapılan yetiştiriciliklerde tür sayısı artmakta dolayısıyla kapama bahçeler kurulamamaktadır. Bu durumda üretimin kontrolü sağlanamadığından; ithalat, pazarlama ve tüketim gibi üretime bağlı birçok sektörde çeşitli problemler oluşturmaktadır. Ayrıca hazine arazilerinin kiralama yoluyla tarımsal üretime tahsisi sektörel gelişim için de dikkate değer bir çözüm önerisidir.

2.Tarımsal üretim planlaması: Ülkemiz hangi ürünü ne için (talebe uygun üretim), nerede (pazara yakın bölgelerde üretim), ne kadar (planlı üretim) ve nasıl üreteceğini planlamamakta, üretim tamamen çiftçinin insiyatifine bırakılmaktadır. Bundan dolayı, herhangi bir ürün kimi yıl talebi karşılayamamakta, kimi yıl ise talebin çok üstünde bir üretim gerçekleşmektedir. 1. maddede bahsedilen arazilerin giderek küçük alanlarda olması bunun en önemli nedenlerindedir. Yıllara göre hem tüketim miktarları hem de arazi için münavebeli ekim göz önünde bulundurularak programlama yapılmalıdır. Bu sorunun olası çözümleri,

- a) Üreticiyi kayıt altına almak için yapılan doğrudan gelir desteği uygulaması yeniden gözden geçirilmelidir. Doğrudan gelir desteği üretim yapan, üretim yaptığını belgelendiren üreticilere verilmelidir.
- b) Yaş sebze toptancı hallerinde yapılan satışlar ile İhracatçı Birliklerindeki veriler bir merkezde toplanarak üretim ile ilgili veri tabanı oluşturulmalıdır.
- c) Arz fazlası olan ürünler tespit edilerek, bu ürünlerin yerine ikame edilecek alternatif ürünler ile ilgili üreticiler bilgilendirilmelidir. Üretici kooperatiflerinin sayıları artırılarak üreticinin de güçlenmesi sağlanmalıdır.
- d) Ziraat Fakülteleri ile işbirliğine gidilerek üretimi bölgelerinde üretici bilgilendirme toplantıları düzenlenmeli ve bölgesel üretim planları yapılmalıdır.

3. Yeni çeşitlerin geliştirilmesi: Son yıllarda hızla gelişen biyoteknolojik yöntemlerden de yararlanarak bir çok tarım ürününün ana vatanı olan ülkemizde yetiştirilen yerli çeşitlerimizin geliştirilerek uluslar arası standartlarda verimi ve kalitesi yüksek çeşitlerin ıslah edilmesi ve bu konuda yapılan çalışmaların teşvik edilmesi gerekmektedir.

4.Talebe uygun olmayan üretim: Talep ile üretimin nitelik anlamında kesişmemesi bir diğer önemli sorundur. Bunun engellenmesi için programlı yetiştiriciliğin yapılması ve talep miktarına göre sonraki yıllarda yetiştirilecek ürünler önceden belirlenmelidir. Bunun bir yöntemi de sözleşmeli üretimdir. Sözleşmeye dayalı üretime çok az yer verilmesi ihracata yönelik ürün teminini zorlaştırmaktadır. Ürün çeşidi ve kalitesi açısından uluslararası standartlara ve tüketici tercihlerine uygun üretim yapılamaması, narenciye ürünlerimizin Avrupa pazarlarında ikame ürünler olarak görülmesi sonucunu doğurmaktadır. Kaliteli ve verimli meyve sebze tohumculuğunun geliştirilmesi, ürün çeşitlemesine gidilerek uluslararası pazarlarda talep edilen ürünlerin üretilmesi rekabet açısından birinci derecede önemlidir.

5.Gübre, zirai ilaç ve hormon kullanımı: Üretimde gübre ve zirai ilaçların bilinçsiz kullanımının ve hormonlu üretimin ihracatı olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle Tarım Bakanlığı tarafından bir düzenleme ve kontrolün getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca üreticilerin de bu konuda bilinçlendirilmesi ve gereksiz kullanımlardan kaçınılması gerekmektedir. Kontroller her aşamada yapılmalı böylece insan sağlığı açısından da önemli bir sorun çözüme ulaştırılır.

6.Uluslararası ölçekte analiz standartları ve olanakları: Tüketici tercihlerinin organik ürünlere kaymasına bağlı olarak, alıcı ülkelerin artan analiz raporu taleplerinin karşılanmasında, yoğun ihracat yapılan bölgelerdeki laboratuvarların yetersiz oluşu nedeniyle zaman ve maliyet sorunları ortaya çıkmaktadır. Analiz laboratuvarlarının yaygınlaştırılması, taleplere zamanında cevap verilebilmesi açısından gerekli bir adımdır.

7.Borsa tescil ücretleri: Tarımsal ürünlerin borsalardan geçirilme zorunluluğunun getirdiği zaman kaybının ve maliyetin azaltılması için borsa tescil ücretlerinde indirim yapılmalıdır.

8.Liman ve nakliye geçiş ücretleri: Nakliye geçiş belgesi ve liman ücretlerinin getirdiği maliyet yükü, ihracatçılar için önemli bir engel teşkil etmektedir. Geçiş belgesi kontenjanlarının ürün grupları bazında ve ihracat sezonları dikkate alınarak kullanılabilmesi, aylık kotaların belirlenmesi, liman ücretlerinde gözlenen sektörel farklılıkların meyve sebze sektörü lehine giderilmesi ihracatın artırılmasında önemli etkenlerdir.

9. Destek yetersizliği: Devletin ve özel kuruluşların tarıma yaptıkları destekler artırılmalı ve ülkemizin temelde bir tarım ülkesi olduğu unutulmamalıdır. Sağlıklı bir gelecek için insan beslenmesinin temelini oluşturan tarım ürünlerine gereken önemin ve desteğin verilmesi yadsınamaz bir gerçektir.

10. Hasat sonrası karşılaşılan problemler: Depo, paketleme evi vb. kuruluşların geliştirilmesi ve ürünün muhafazasının, ambalajlanmasının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Yetiştirdiğimiz ürünlerin dış ülkelere açılabilmesi ancak onların belirlediği standartlara ulaşabildiğimizde gerçekleşecektir. Bu sebeple yüksek kalitede ürettiğimiz ürünlerin uzun süre bu kalitelerinin korunması yurt dışında talep olduğunda pazarlanması hem ülkemiz hemde üreticimiz açısından önemlidir. Bu sebeple kalite kayıplarının minimuma indirilmesi ve ürüne uygun ambalajlama tekniklerinin kullanılarak ürünlerimizin paketlenmesi ihracatımızın olumlu yönde gelişmesinde önemli faktörlerden biridir.

Literatür

- Acar, M. 2003. Yeni Organik Tarım Yönetmeliği Bitkisel Üretime Neler Getirmektedir. Hasad. 54-57.
- Anonim 2002. 2003 Yılına Girerken Türkiye'de Tohumculuğun Durumu ve Sektörün geliştirilmesiyle İlgili Öneriler.11s.
- Anonim 2003 a. Ülkesel Tohumluk Tedarik, Dağıtım ve Üretim Programı 2003.
- Anonim 2003 b. Türkiye F₁ Hibrit Sebze Çeşitlerinin Geliştirilmesi ve Tohumluk Üretiminde Kamu Özel Sektör İşbirliği Projesi. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Yayınlanmamış).
- Anonim 2004 a. www.foreigntrade.gov.tr
- Anonim 2004 b. www.gap.gov.tr
- Anonim 2004 c. www.fao.org
- Baydır, F. 2004. Bakanlığımızda Düünden Bugüne Organik Tarım. Türktarım.Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Dergisi. 1303-2364:156.
- Elçi, A. 2002. Türkiye'de Özel Sektörün Tohumculuktaki Yeri ve Sektörün Yeniden Yapılandırılmasında Yeni Bir Model. Türkiye I. Tohumculuk Kongresi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi. Bornova İzmir. 27-36 s.
- Özgür, M. 2002. Türkiye'de Sebze Fidesi Yetiştiriciliğindeki Gelişmeler. IV. Sebze Tarım Sempozyumu Bildiri Kitabı. Uludağ üniversitesi Ziraat Fakültesi bahçe Bitkileri Bölümü. Bursa. 41-47 s.
- Şeniz, V. 2004. Genel Sebzecilik. Uludağ Üniv. Ders Notları No:53, 230 s.
- Türkekul, B. 2002. Türkiye Tohumculuk Dış Ticaretindeki Gelişmeler. Türkiye I. Tohumculuk Kongresi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi. Bornova İzmir. 353-360 s.
- Yalvaç, K. Bozkurt, B. 2003. Tarımsal Üretimde Tohum ve Tohumculuk. Türktarım.Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Dergisi. sayı:154.